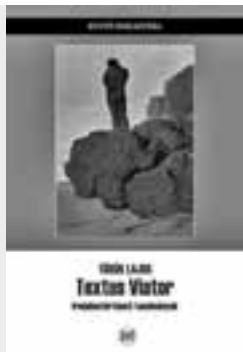

talom melletti, a nyugatiban a hatalom elleni fellépésükkel okoztak az alkotók botrányt, Párizsban és Berlinben az uralkodó, Erdélyben (és Magyarországon) a közönség, az értelmiség egy része frusztrálódott – jellemző módon: többnyire utólag – az emberi és írói teljesítményektől. És akkor még szó sem esett a megtévesztés igazi kaméleonjairól, sem az utókor mindent legázolni és manipulálni akaró érzéketlenségéről. A művekről pedig egyáltalán ne is beszéljünk...

Boka László itt összegyűjtött tanulmányai és kritikái a nyolcvanas évek vége után pályát kezdő nemzedék világlátásáról adnak hírt, a változások folyamatosságában megmutatva azonosság és állandóság jelenségeit. Felmérés, a tisztázás igénye és a kimondás szabadsága – ez szűkösége az értelmes munkához, s ez látszik ezekben az írásokban is.

Török Lajos

Textus Viator

Irodalomtörténeti tanulmányok

Napkút Kiadó
Budapest, 2012

Biró Annamária

VÁLTOZÓ IDŐTAPASZTALATOK

Az irodalomtörténészekre általában nem jellemző, hogy különösképpen vonzódnának a számok misztériumához, most azonban mégis ezzel kezdem, hogy a számfetisiszták örülhetnek Török Lajos *Textus Viator* című kötetének, hiszen 12 év irodalomtörténeti munka 12 legfontosabb tanulmányát tartalmazza. Nem véletlen azonban a némileg távolabbról történő indítás, a recenzensnek ugyanis nincs könnyű dolga annak a rendezőelvnek a kiválasztásában, amely segítséget nyújthat

a tematikailag és módszertanilag igencsak heterogén tanulmánygyűjtemény bemutatása során. Hiszen már maga a Kútfő Bibliothéka címet viselő sorozat különböző határterületeken mozog. Saját küldetése szerint különböző diszciplínákat (pl. történelem, szociológia, film- és színházművészet) von be az irodalomtudomány magyarázóelvé alá, történeti és elméleti munkákat egyaránt megjelentet, ráadásul nem kíván megmaradni a tudomány zárt rendszerén belül. A sorozat eddig megjelent kötetének egyetlen közös jellemzője az, hogy szinte kizárólag tanulmánygyűjteményekről van szó. Mivel ebben Török Lajos kötetéről sem kivétel, érdemes elgondolkozni azon, hogy a szerkesztői rendezőelven túl mi teszi kötetet az eredetileg különböző folyóiratokban, konferencia- vagy tanulmánykötetben megjelent szövegeket.

Azért sem öncélú a számokkal és évszámokkal való játék, mert a szerző maga is különösen vonzódik a temporalitás problémájához, az időtapasztalatok koronként változó struktúrájához és a történelmi időbeliséget meghatározó tapasztalati terekhez. Talán azt is megkockáztathatjuk, hogy minden elemzésének ez a központi kategóriája, függetlenül attól, hogy a Csokonai-líra filológiai jellegű interpretációjáról, Kossuth és Széchenyi a mediális váltás felől is jelentőssé vált vitájáról, Krúdy szövegeinek kiadástörténetéről, Mikszáth egy kevésbé ismert textusáról van szó, vagy pedig Jókai és Kemény Zsigmond történelmi regényeiről, amelyekben a temporalitás elkerülhetetlenül központi kategóriává válik. A kötet készítői a kronológiát tekintették rendezőelvnek, a tanulmányokat aszerint helyezték el, hogy melyik irodalomtörténeti korszakról vagy szereplőről van éppen szó. Így az olvasó számára könnyen átlátható ugyan a kötet, viszont nagyon nehezen válik megfoghatóvá a szerző elméleti gondolkodásának változása, az egyes elméleti iskolák eredményeinek beépítése elemzéseibe vagy éppen azok burkolt kritikája. Ezt a problémát a névmutató egyszerűen megoldotta volna, hiszen ezáltal könnyen visszakereshetővé vált volna Koselleck, Nora, Ricœur – hogy csak a szerző által leginkább hivatkozott elméletirókat említsem – gondolatainak változó dinamikájú felhasználása. Ez azért is fontos, mert Török Lajos elemzési módszereinek van egy könnyen átlátható és befogadható módszertana: legtöbb esetben egy-egy ismert szerző jelentős művétől, vagy már többször elemzett jelenség kortárs problematika felőli megragadásától indít, válaszolja a korábbi recepció-történet jelentős állomásait, majd pedig az általa alkalmazott elméletek generálta megváltozott kérdésfelvetéseket, interpretációs szempontokat mutatja be, hogy ezeket szintén a recepció vagy az adott mű által

kínált, de eddig nem alkalmazott olvasásmódok felől oldja meg. A továbbiakban a struktúra és a temporalitás közös problematikája felől mutatom be az egyes tanulmányok eredményeit.

A *Vultus poetae (Csokonai, avagy egy poézis természetrajza)* című tanulmány a Csokonai-ikonográfia felől indít, innen látja megragadhatónak azt a problémát, miszerint a három általa elemzett, költői programnak megfeleltethető vers, *A vidám természetű poeta, Az Ember; a' Poézis' első tárgya*, valamint *Az én poézisom természete* nem csupán teljesen eltérő Csokonai-arcot mutat, hanem a versek keletkezési idejének linearitásában nem magyarázható a szemléletváltás. Vagyis, *Az Ember; a' Poézis' első tárgya* megismétli ugyan a költői programot, de nem illeszkedik a narratívába. A Csokonai-értelmezők érezték ugyan a problematikus-ságot, de ezt legtöbbször úgy oldották meg, hogy kioltották a fejlődéstörténetet ábrázoló életrajzi narratívát, és a költőt leválasztották a versbeli szereplőről. Török Lajos viszont azt bizonyítja, hogy *Az Ember; a' Poézis' első tárgya* a víg poétától eltérő jellege nem akkora mértékű, ahogyan ezt az eddigi recepció értelmezte, és közel áll az új tájékozódási pontokat kereső Csokonaihoz.

A legérdekesebbek és szakmailag is talán a legproduktívabbak azok a szövegek, amelyek az 1830–40-es évek politikai diskurzusait, illetve a Széchenyi–Kossuth-vita mediális környezetét és az ebből fakadó időérzékelési problémákat vetik fel. Ez persze nem meglepő, hiszen ez a két tanulmány egy tapasztalt kutató problémafelvetéseit és eredményeit tartalmazza, keletkezésük időpontjában pedig a szakmai berkekben már megtörtént a diskurzuselemzések recepciója és a magyar politikai beszédmódok feltérképezése, így ebből az alapállásból könnyen tovább lehetett lépni. A Széchenyi–Kossuth-vita tehát új értelmezési keretet kap, ha az értelmezés alapjának a haladás szemantikailag heterogén fogalmát, a gyorsuló idő nyomasztó tapasztalatát, valamint a passzív módon érzékelhető múlt és a cselekvések által formálható jövő aszimmetrikus ellenfogalmait tekintjük. Török Lajos hatásosan bizonyítja, hogy Kossuth nem Széchenyi jelentőségét kérdőjelezi meg, mivel az kétségbenvonhatatlan a múlt és a jövő perspektívájából, de modellje nem felel meg a '30-as, '40-es évek pillanatnyi mércéjének. Ugyanakkor a megszólalásbeli különbségek nagy része szintén nem feltétlenül a politikai nézőpontok eltérő jellegéből fakad, hanem a mediális környezet különbségéből. Török szerint a Pesti Hírlap megjelenése után ez a fajta időszaki sajtó változásokat idéz elő az írói pozícióban és a közönség reakciójában is; maga is belép a diskurzusba és saját utakat nyit a politikai

közbeszéd terében. A recepcióra való folyamatos reflexió eredményezi, hogy a szerző nem hagyja figyelmen kívül, hogy a Széchenyi–Kossuth-vita médiaeseményként való tárgyalása már az 1940-es években felmerült, ám a magyar irodalomtörténetben a közelmúltban lezajlott mediális fordulat kellett ahhoz, hogy bebizonyosodjon: a jövőorientált könyv és a jelenközpontú újság más-más írói magatartást és vitakultúrát igényel, a hírlap időbeli dinamikájával a könyv statikussága nem tudja felvenni a versenyt. A tanulmány nyelvhasználatában megmaradnak a szakirodalom által használt dichotómiák, de itt az énközpontú arisztokrata magatartás nem Széchenyi jelzője, hanem a könyv jellemvonása, a képviselési, a tömegek reprezentációját vállaló szereplő pedig nem Kossuth, hanem az időszaki sajtó lesz.

Két tanulmányban fordul elő, hogy a szerző a kánonból kiszorult, kevésbé ismert művekkel foglalkozik. Az egyik egy viszonylag korai, 2004-es írás *Emlékezet és történelem* címmel, amely a norai „emlékezet helyei” fogalomból kiindulva Kemény Zsigmond *Izabella királyné* című korai regénytörredékét és P. Szathmáry Károly *Sirály* című írását elemzi. Az időbeliség ebben a szövegben a múlthoz való viszonyként konstituálódik és az emlékezés aktusának különböző formáit veti fel: az emlékezet érvénytelenségét, a jelen múltira irányuló emlékezetét, az emlékezés aktusának kifejeződését és az emlékművek tárgyi reprezentációit vizsgálja elemzéseiben. Szintén kevésbé ismert Mikszáth *Az öreg szedő* című 1884-es szövege, melyet a *Scripta manent* című írás a betűszedés aktusa felől vizsgál. Bár érthető, hogy a medialitás és a filológia elmélete iránt érdeklődő szerző hogyan jut el ehhez az íráshoz, megállapításai ebben az esetben időnként a használt módszer iránti kételkedésünket ébresztik fel. A történetiségre, a recepciótörténet megbicsaklásaira pedánsan figyelő szerző ebben az esetben mintha összemosná a fikció által teremtett szedő cselekvéseit a 19. században valóságosan létező betűszedők problémáival, az egykor élt Révay és a szövegbeli Grubics egy szintre kerülnek. Ez talán még megbocsátható lenne, ám a szövegbeli Grubics problémái, aki Kossuth, Széchenyi és Petőfi kézíratait kategorizálja, kiegészülnek az értelmező Török Széchenyiről és Kossuthról szerzett filológiai tapasztalataival, így nem egészen érthető, hogy kinek milyen fejtörést is okoznak az említett kéziratok.

A temporalitás újabb értelmezésbeli lehetőségei a történelmi regények interpretációjában válnak termékenyű, amelynek során kiegészülnek a kossellecki „tapasztalati tér” és „várakozási horizont”, valamint a prognózis fogalmaival. Eötvös József *Magyarország 1514-ben* és Jókai

Mór *Erdély aranykora* című szövegeinek elemzésében egyésszt a szereplők kategorizálása kap hangsúlyos szerepet („történeti helyzetfelismerésük alapján a jelen-múlt-jövő dimenziójának melyikét és azt milyen formában jelölik ki maguk számára autentikus időként” [78]), másrészt pedig a történeti hitelesség kérdése, hiszen a 21. századra jelentősebb lett a nyelvi megjelenítés, egy létező nyelvi tapasztalat hagyományából való táplálkozás, mint a 19. és 20. század elején számonkért időbeli diszkontinuitás vagy az önkényes fantázia. Jókai alulmaradása Kemény Zsigmonddal szemben újra megkérdőjeleződik, hiszen a történelmi hitelesség helyett az új történelmi regények azokra a jellegzetességekre irányították a figyelmet, amelyek a történelemtől való beszéd fikcionalitását helyezik poétikájuk középpontjába. Jókainál maradv a recepciótörténet interpretációs lehetőségeit mutatja be *A jövő század regényének* különböző befogadási stratégiái által. A regényt legtöbbször jóslatként, 20. századi csúfondáros tükörképként vagy prognózisként olvasták; a bírálatok többségének háttérben az időviszonyok paradox komplexitása állt, a fikció és a valóság összemosásának kérdése tehát újabb időproblematikához vezethet.

Szintén kivételt képezhetnek a Gozsdu Elek *Tantalus* című novella-gyűjteményét és Babits *A gólyakalifa* című írásait elemző tanulmányok, hiszen itt a személyiség antropológiai modellje és annak romantikus torzulásai alkotják a kiindulópontokat. A lélektani összetevőkből álló modell beépülése a narrációs szölam hermeneutikai regiszterébe, valamint ennek feltárása nemcsak szövegimmanens elemzési stratégiát jelent, hanem a novellaciklus definíciójának kitágításában is segít, hiszen az eddigi meghatározások nem voltak elég tágasak a *Tantalus* befogadására. *A gólyakalifa* esetében Török Lajos nem folytatja azt a hagyományt, amely a szöveget patológiailag olvasta, hanem komparatív elemzést végez Jósika Miklós *Két élet* című alkotásával, hogy arra a következtetésre jusson, miszerint a két szöveg nem képes a romantika és a modernség dialógusának modellálására.

A kötetet a címadó *Textus viator* zárja. A Krúdy-próza szövegének identitását taglaló elemzés mintha tartalmazná mindazokat az elemeket, amelyek szövegértési stratégiáit meghatározzák: a központi szerepet az *Őszi utazások a vörös postakocsin* című szövegek recepciótörténete tölti be. Az újírási stratégiáit az emlékezés és felejtés textuális műveletei szervezik; újra megjelenik a norai fogalom azáltal, hogy ami az egyik változatban felejtésként tematizálódik, a másikban az emlékezet helyévé válik. A tanulmány szerzője nagyon finom eltérések révén bizo-

nyítja, hogy milyen interpretációs változásokat okozhat a különböző kiadások időbeli eltérése, hogy mennyire mást jelent ugyanaz a szöveg tíz év elteltével kiadva. Ezért tűnik némileg meglepőnek, hogy a most kötetbe rendezett tanulmányok nem módosultak az eredeti megjelenésükhöz képest. Természetesen nem az interpretációs eljárások vagy akár az elért eredmények újragondolását kérem számon. De időnként zavaró a recepciótörténetet nagy gonddal számbavevő tanulmányok esetében, hogy a „nemrégiben megjelent” kitétel alatt a kétezres évek elején kiadott, akkor valóban újnak számító szakirodalmi munkák kerülnek felsorolásra. Ez különösen zavaró azokban az esetekben, amikor az azóta megjelent monográfiák jelentősen hozzájárultak volna a tanulmányok eredményeihez. Természetesen ez nem kizárólag erre a kötetre vonatkozó kérdés, hanem komoly dilemma elé állítja a mindenkori szerkesztőket: ugyanazt jelentik-e a tudományos szövegek tíz év elteltével, másfajta mediális közegben? Török Lajos elemzései arról győzik meg az olvasót, hogy a szépirodalmi, időszakos sajtóbeli és vitaszövegek folyamatosan újíráják magukat, textus viatorként viselkednek. Talán megkockáztatható, hogy a tudományos elemzések ugyanígy aktualizálhatók.